

OVIDIJE U DUBROVAČKOJ I DALMATINSKOJ KNJIŽEVNOSTI

(*Temeljni podaci i kratak prikaz*)¹

Publike Ovidije Nazon (43. pr. K. do 17. p. K.) mnogo je uticao na srednjovjekovnu evropsku galantnu liriku, na novovjekovnu književnost i umjetnost. Njegov je uticaj najsnažniji u talijanskoj književnosti.² U starijoj hrvatskoj književnosti njegov je uticaj bio, po našem sudu, jači od svih ostalih uticaja antičkih pisaca. Uz uticaje Vergilija i Horacija ističe se i znatan Ovidijev uticaj. Raznovrsni uticaji (prepjevi, obrade, odrazi) Ovidijevih djela u dubrovačkoj i dalmatinskoj književnosti od 15. stoljeća do oko sredine 19. stoljeća govore o velikom interesu naših starih pisaca za Ovidija. To je primjetno s jedne strane u pjesničkom izrazu naših neolatinskih pjesnika i stihotvoraca, a s druge strane u djelima pjesnika koji su pisali na narodnom jeziku. Jedan dio uticaja je posredan, jer se zna da su stari pisci — naročito oni koji su pisali pretežno na materinskom jeziku — književne interese primali iz Italije. Ovo se odnosi osobito na tzv. stilske reflekske, tj. imitacije stila, u što ubrajamo očite reminiscencije, daleke reminiscencije, citate, misli, dikciju i sl.

Više naših filologa (klasičnih filologa, romanista i jugoslavista) bavilo se dosad ispitivanjem Ovidija u dubrovačkoj i dalmatinskoj književnosti. Više su se proučavali prepjevi i obrade Ovidijevih djela, manje odrazi na originalne pjesme na latinskom jeziku. Podosta srodnosti Ovidijeve poezije i dubrovačke lirike našao je Ivan Kasumović.³ Kod velikog broja dubrovačkih pjesnika on je našao Ovidijevih imitacija i reminiscencija, krupnih i sitnih. Dok nam se njegova istraživanja nekih pjesnika (npr. Vetranovića i Ignjata Đurđevića) čine

¹ Ovaj članak predstavlja nešto izmijenjeni sumarni *Zaključak* moje doktorske disertacije prihvaćene na sjednici Veća Filološkog fakulteta u Beogradu od 24. decembra 1969. godine, a obranjene 9. januara 1970. godine pred Komisijom koju su sačinjavali profesori Dr Eros Sekvi, Dr Miroslav Pantić i Dr Darinka Grabovac. I na ovom mjestu izražavam zahvalnost članovima Komisije, naročito profesor Miroslavu Pantiću, na ukazanim primjedbama i savjetima za budući rad.

² Isp. Studi Ovidiani, Roma 1959, osobito studiju Angela Monteverdi *Ovidio nel Medio Evo*, pag. 65—78; i studiju Nicolae Lascu *La fortuna di Ovidio dal Rinascimento ai tempi nostri*, pag. 79—112.

³ Isp. njegovu veliku studiju *Utjecaji grčkih i rimskih pjesnika na dubrovačku liričku poesiju*, Rad JAZU 199, 201, 203, 205, Zagreb, 1913—1914.

uvjerljivima, mnogo toga došlo je, vjerojatno, preko talijanske lektire dubrovačkih pisaca, kako se može zaključiti i po dosadašnjim radovima (Kreković, Torbarina, Deanović, Kombol, Cronia). Iako su naši stari pjesnici gotovo odreda poznavali glavna Ovidijeva djela (*Metamorfoze*, *Heroide*, *Tristia*, *Ex Ponto*), ipak su odrazi Ovidijeve poezije u njihovim djelima često plod talijanske lektire. Ima u naših pjesnika i direktnih odraza Ovidijeve poezije, naročito u 18. i 19. stoljeću. Takozvani uticaji čine krupan problem i pri ocjenjivanju djela naših pjesnika, tj. njihove originalnosti. Na osnovu dosadašnjih ispitivanja jezika i stila može se reći da većina pjesnika od preuzetog stvara svoj izraz. U dubrovačkoj lirici na narodnom jeziku nema mnogo, čini nam se, Ovidijevih odraza: razne imitacije i reminiscencije, erotski toposi, mitološki ukrasi prepliću se sa uticajima talijanskog petrarkizma i marinizma. Svi odrazi ovakve vrste predstavljaju ukras u poeziji naših pjesnika.

Naše latiniste ispitivao je najviše Đuro Körbler, ali više arhivski. Manje je vršio analizu pjesama. Jedino je Milivoj Šrepel detaljno prikazao rad Jurja Šižgorića, iako ni on nije ulazio u ispitivanje specifičnosti pjesničkog izraza. Mnogi talijanski literarni historičari bavili su se također našim latinistima. Posljednjih godina latinistima se bave Veljko Gortan, Miroslav Marković, Vladimir Vratović i Šime Jurić. U mnogim pjesmama naših neolatskih pjesnika može se naći podosta uticaja Ovidijeve poezije, naročito *Metamorfoza* i *Elegija* iz progonstva. Poznato je da mnoga ustaljena opća mjesta (*loci communes*) neolatinisti uklapaju u svoj originalni izraz. Tako i Ovidijeva pjesnička dikcija često dominira u pjesmama neolatskih pjesnika. Razne mitološke metafore vuku porijeklo većinom iz *Metamorfoza*. Kod svega ovoga veliku je ulogu imalo djelovanje škole, naročito krajem 17. i u 18. stoljeću. Mnogi latinisti bili su odlično izvježbani u sastavljanju pjesama dikcijom Ovidijevih elegija iz progonstva. Djelovanje školstva značajno je i za latiniste humaniste, samo što oni pokazuju mnogo više individualnih crta i proživljenosti nego neki dubrovački versifikatori 18. i 19. st.

Spomenuli smo da su naši stariji filolozi najviše ispitivali prepeve i obrade Ovidijevih djela. *Heroidama* (prevodi i obrade) bavili su se Armin Pavić, Franjo Maixner, Julije Golik, Milan Rešetar, Đuro Körbler, Nada Beritić. *Metamorfozama* Armin Pavić, Branko Vodnik, Milan Rešetar, Đuro Körbler, Salko Nazečić, Petar Kolendić, David Bogdanović, Marin Franičević. Spomenuta ispitivanja nedovoljna su iz više aspekata. Mnogi rukopisi raznih prevoda nisu proučeni, pogotovo rukopisi prevoda *Heroida*, a i rukopisi drugih prevoda Ovidijevih djela. Ispitivanja prevoda nisu završena ni izdaleka. Mnogo toga treba preispitati i pristupiti analizama prevoda, tj. ispitivanju pjesničke dikcije. Estetske analize stariji filolozi nisu vršili. Slično je i s obradama Ovidijevih priča, tj. dramatizacijama i novelama. Svi prevodi i obrade nemaju jednaku vrijednost. Malo ih je pravih umjetničkih. Velika je razlika između prevoda iz renesansnog doba i onih iz doba Arkadije i klasicizma. Pobude za prevođenje u 16. stoljeću bile su

stvaranje nove kulture, dok prevodi iz 18. st. predstavljaju maniru, tj. pomodarstvo. Osim toga prevodi iz 18. stoljeća nekako se više ističu jer je književnost na narodnom jeziku na izdisaju, a jača latinizam. Većina prevoda spada u prepjeve: pjesnici slobodno transponiraju originalne misli pazeći većinom na rimovanje, a manje na akcenat. Čini se da neki nisu zapažali ljepote originala. Neki se, međutim, ističu blistavošću jezika i elegancijom riječi: Zlatarić, Hidža, Bruerević. Prevodima, osobito u 18. stoljeću, obogaćivala se izražajnost materinskog jezika. Većina prevodilaca bili su vješti versifikatori izučivši pjesnički jezik marljivim čitanjem dubrovačkih klasika. Funkcija gotovo svih prerada, tj. obrada Ovidijevih priča bila je ili pedagoško-didaktična ili moralizatorska. Lucić svojim prevodom prvenstveno nastoji da Ovidijevu *umjetnost* prenese u naš jezik. Hektorović u svom prevodu ističe štetnost ljubavi i poezije, koristeći na taj način Ovidijevu frivolnu didaktiku za moraliziranje. Karnarutić na kraju svoje poeme govori o obuzdavanju strasti. Slična su karaktera i Palmotićeve dramatizacije. Osim želje za zabavom, u njima, osobito u dijalozima i korskim partijama, ima dosta pouke (U *Eleni* o obuzdavanju strasti, u *Natjecanju* o obuzdavanju srdžbe).

Prelazimo na sintetički prikaz Ovidija u dubrovačkoj i dalmatinskoj književnosti. Iz dubrovačke književnosti uzeli smo u razmatranje sve što postoji u štampanim izdanjima i rukopisima, dok smo za dalmatinsku književnost uzeli u obzir samo štampani materijal. Okupit ćemo, dakle, odraze pojedinih Ovid. djela na dubrovačke i dalmat. pjesnike, zatim obrade i prepjeve.

1) *Amores*

Ovo Ovidijevo djelo ostavilo je vrlo malo tragova kod naših dubrovačkih i dalmatinskih pisaca. U djelima pisanim na narodnom jeziku nešto odraza nalazimo samo u pjesmama Ignjata Đurđevića (isp. *Amores* II, 10 i III, 1). Više odraza zapaziti ćemo u pjesmama latinista: Karlo Pucić (odraz elegije I, 9 — poređenje ljubavnika i vojnika), Didak Pir (odrazi elegija I 5, I 9, I 15, III 9), Frano Stay (odraz elegije I 9), Ignjat Đurđević (odraz elegije I 5), Džono Rastić (odraz elegija I 5 i I 15), Marko Bruerević (ton nekih elegija). Od dalmatinskih latinista ističemo Jurja Šižgorija (odraz elegija I 9 i III 1), dok u pjesmama Frane Božićevića i Ludovika Paskalića nalazimo pokoju sitnu reminiscenciju. Prevodenjem bavio se jedino Bruerević koji je preveo elegije I 4 i I 5 (isp. rukopis 141 Naučne bibl. u Dubrovniku).

2) *Ars amandi i Remedia amoris*

Ni ova Ovidijeva djela nisu ostavila većih tragova u dubrovačkoj i dalmatinskoj književnosti. Što se tiče dubrovačkih latinista nešto malo odraza nalazimo u pjesmama Ilije Crijevića, Džona Rastića i Marka Bruerevića (načini za održavanje ljubavi prema *Ars* II 151 i dalje, za-

tim imitacije ponekih stihova, npr. *Ars*. II 745—746). Sitnih reminiscencija nalazimo u latinskim pjesmama Jurja Šižgorića (*Ars* II 235—238: Nikakve prepreke ne smiju ometati ljubavnike), Frane Božićevića (imitacija I 15), Antuna Vrančića (imitacija I 443) i Ludovika Paskalića (imitacija II 24). U nekim djelima pisaca koji su pisali pretežno na narodnom jeziku poneki odjeci mogu se naći u Dživa Bunića Vučićevića (*Ars* III 61—66: Iskoristiti vrijeme, prolaznost života), Ignjata Đurđevića (ton Ovidijeve *Ars* u pjesmi 51). Prvi dio *Remedia amoris* preveo je Petar Hektorović.

3) Heroide

U originalnim djelima hrvatskih starih pisaca, osobito dubrovačkih, uočavamo nešto odraza i Ovidijevih *Heroida*. Što se tiče dalmatinske književnosti, jedino u Jurja Šižgorića možemo naći pokoju imitaciju. Uticaj pjesničke dikcije, sitne reminiscencije i neki toposi (preklinjanje, tužba na nevjernost, opis mučnog sna napuštene ljubavnice i dr.) uočljivi su u latinskim pjesmama Vice Pucića Soltanovića, Ignjata Đurđevića, Džona Rastića, Đura Hidže i Marka Bruerevića. Uticaj na Saba Bobaljevića Mišetića, Gundulića, Bunića Vučićevića, Džora Palmotića, Antuna Gleđevića predstavlja problem, jer će se teško moći utvrditi radi li se o direktnom uticaju ili o uticaju talijanske književnosti. *Heroide* su mnogo prevedene, naročito u dubrovačkoj književnosti 18. stoljeća: Šimun Zlatarić—Ignjat Đurđević preveli su heroidu *Leander*, Petar Bošković prvu heroidu, Ivo Altesti jedanaestu i dvanaestu, Josip Betondić 13 heroida, Franatica Sorkovićević 10 heroida, Jakov Betondić 9 heroida, Đuro Ferić jednu heroidu. O razlozima zanimanja za *Heroide* pisac rukopisa(?) R 3187 Sveuč. bibl. u Zagrebu kaže među ostalim: „... i ove ne samo su u mnogom cijeni prid razumnijem latinskog pjevanja radi ishitrenja i bistrine i iznadenja od jezika i riječi, i izmišljenja, nu ne manju hvalu imaju cjeća neizbrojnijih pričica i pripovijesti onijeh vrmena ...“ Dubrovčani su *Heroide* cijenili, kako se iz ovoga vidi, zbog majstorije jezika, zbog stvaralačke fantazije u njima, a osobito zbog mitologije. U dalmatinskoj književnosti ističe se prevod heroide *Pariž Eleni* od Hanibala Lucića. Od obrada ili dramatizacija poznata je ona Džona Palmotića: *Elena ugrabljena*, zatim intermedija *Parisov sud* od Krivonosovića (prema XVI, 51—86). Dodajmo da je na dubrovačke pisce mogla uticati i likovna umjetnost. Tako se zna da je Flamanac Rubens (16/17 st.), koji je živio u Mantovi, stvorio više djela sa motološkim prizorima: Persej i Andromeda, Parisov sud, Hero i Leandar.

4) Metamorfoze

Metamorfoze su izvršile značajan uticaj i na dubrovačku i na dalmatinsku književnost. U djelima dubrovačkih latinista uočavamo više imitacija i reminiscencija iz *Metamorfoza*. Naši su latinisti dobro

poznavali sve glavne priče a neki od njih imitiraju i Ovidijevu dikciju: Karlo Pucić (priče iz prvog pjevanja), Ilija Crijević (priča o Bakhu), Jakov Bunić (priča o Orfeju), Stjepan Gradić (priča o zlatnom doba, Atalanta)), Vice Pucić Soltanović (priče o Ikaru, Faetonu, Semeli, razne komparacije), Ignjat Đurđević (priče o Deukalionu, Klitiji, Hijacintu, Penteju, Bakhu, Likurgu, Zavisti, Gladi, Snu, razni opisi i imitacije u stilu Metamorfoza), Vice Petrović (priče o Orfeju, Kefalu i Prokridi), Rajmund Kunić (Kefal i Prokrida), Benedikt Stay (priče o Bakhu, Narcisu, Eho), Frano Stay (priča o Europi), Đuro Hidža (aluzije na neke priče), Đuro Ferić (stil Metamorfoza u prepjevima spjeva Luke Bunića), Džono Rastić (priča o Arahni), Bruerević (priče o Dafni, Biblidi, Eho). I u djelima onih koji su pisali na narodnom jeziku nalazimo također odraza Ovidijevih Metamorfoza: Mavro Vetranović (razne aluzije u nekim pjesmama, priča o Orfeju, razne metamorfozoidne priče u *P i l i g r i n u*), Dinko Ranjina (priče o Arijadni, Narcisu, Dafni, Prokni), Dživo Gundulić (aluzije na priče o Faetontu, Dedalu i Ikaru), Džore Palmotić (priča o Akisu i Galateji), Dživo Bunić Vučićević (reminiscencije iz prvog pjevanja), Vlaho Skvadrović (ovidijevska priča *Mačus i Čvalica*), Ignjat Đurđević (priče o Piramu i Tizbi, Kefalu i Prokridi), Luko Bunić (ovidijevska priča *Aretuza u goru, Arion u Rijeku*), Đuro Hidža (neke reminiscencije). Priče iz Metamorfoza uticale su i na dalmatinske latiniste: Juraj Šižgorić (Narcis, Hijacint, Piram i Tizba, Nioba, Biblida, Mida, Alkiona i Keiks). Franjo Božićević (Faetont, Akteon, Meleagar, Erisihton), Marko Marulić (senzualni opisi i antička mitologija), Ludovik Paskalić (više priča iz Metamorfoza). Uticaj Metamorfoza vidljiv je osobito u djelima dalmatinskih pisaca koji su pisali na hrvatskom jeziku: Marko Marulić (reminiscencije i poredbe iz Metamorfoza u *Juditi* i *Suzani*, priče o Dafni, Siringi, Meduzi, Perseju, Meleagru), Hanibal Lucić (priče o Gigantima, Arahni), Petar Zoranić (reminiscencije na priče o Marsiji, Egeriji, Niobi, Klitiji, Apolonu, Prokni, Dafni, Siringi, razni pritvori u stilu Ovidija i talijanskih pjesnika), Juraj Baraković (priča o *Dragi*, priče o Dafni, Midi, Alkioni i druge ovidijevske priče), Jeronim Kavanjin (više reminiscencija iz Metamorfoza). Neke su priče obrađivali, tj. dramatizirali Džono Palmotić (*Natjecanje Ajača i Ulisa za oružje Akilovo, Atalanta, Andromeda*), Dživo Gučetić Mlađi (*Ija*). U dalmatinskoj književnosti poznate su obrade Brne Karnarutića (*Piram i Tizba*) i Fra Ivana od Zadra (*Historija od Filomene*). Metamorfoze su nešto i prevedene u dubrovačkoj književnosti: Dominko Zlatarić (*Piram i Tizba*), njegov sin Šimun preveo je prvo pjevanje, koje je kasnije redigirao Ignjat Đurđević. Iz svega se vidi da su Metamorfoze, uz Heroide, mnogo uticale na stariju hrvatsku književnost. To je i shvatljivo kad se zna koliko je ovo Ovidijevo djelo uticalo na svjetsku poeziju, slikarstvo i kiparstvo.

5) Fasti

Neznatne odraze Ovidijevih *Fasta* nalazimo u djelima Mavra Vetranovića i Ignjata Đurđevića, zatim u Šižgorićevim *De diebus festis*. Od prevoda znamo jedino za odlomak iz druge knjige (priča o Lukreciji) koji je parafrazirao Josip Betondić.

6) Tristia i Ex Ponto

Uz Metamorfoze i Heroide, koje su ostavile najviše tragova u djelima hrvatskih starih pisaca, ističu se i *Elegije iz progonstva*, čiji pjesnički izraz, misli i sentencije, poredbe i opise imitiraju naročito naši latinisti, kako oni dubrovački, tako i oni dalmatinski. Njihove elegije krcate su reminiscencijama i imitacijama iz Ovidijevih pontskih elegija. U pjesničkom izrazu naši se latinisti mnogo povode za Ovidijem. Navest ćemo neka mjesta koja su imitirali dubrovački latinisti: Tristia I 6 (po-hvalna elegija), I 3 (rastanak s rodnim krajem), I 1, 39 (atmosfera za pisanje), III 7 (Ite salutatum. . .), IV 1, 57—59 (adynata), II, 427—430, IV 10, 59—60, III 7, 45—47 (besmrtnost poezije). Ovdje ubrajamo i razna mjesta gdje se govori o nevoljama starosti, prolaznosti mladosti i sl. Evo još nekih imitiranih mjesta: Ex Ponto II 4, II 10, II 7, 15; IV 4, 3—4 (sjećanje na prijateljstvo), III 3 (razgovor s Amorom u snu), IV 3 (nestalnost u prijateljstvu, promjenljivost sreće i dr.) Mnogo više odraza ostavile su elegije iz progonstva u dalmatinskoj književnosti: *Šižgorić*: Tristia I 5, 47 (Tot mala sum passus. . .), IV 1, 5 (utjeha u pjesmi), IV 10, 117—118 (Gratia, Musa, tibi. . .), V 7, 13 (Sarmati i Geti — opasnost od neprijatelja), V 10, 5 (strašni običaji barbara), V 13, 24 (Non ita sunt fati stamina nigra mei); *Vrančić*: Tristia I 7, 39—40 (Emendaturus eram, si licuisset); *Marulić*: Tristia V 9, 15—18 (odanost prijatelja u nevolji), Ex Ponto I 3 (neizlječiva rana, utjeha prijatelja. . .), Ex Ponto II 11 (zahvalan duh; Nominis ante mei venient oblivia nobis/Pectore quam pietas sit tua pulsa meo), Ex Ponto IV 3, 31—38 (O sreći: Omnia sunt hominum tenui pendentia filo. . .); *Božićević*: Tristia I 1, 41 (Carmina secessum scribentis et otia quaerunt), Tristia III 7 (Vade salutatum. . .), III 8 (Nunc ego — želja za nečim), IV 8 (teška je starost), V 12 (teške okolnosti za pisanje), Ex Ponto I 3, I 4 (starenje), IV 5 (pozdrav prijatelju: Ite leves elegi. . .); *Paskalić*: Tristia IV 10, 18 (imitacija), Ex Ponto I 8 (sjećanje na svoje drage; njihova slika mu je pred očima), II 43 (Ecquid adhuc remanes memor infelicis amici. . .?), IV 13 (O mihi non dubios inter memorande sodales. . .). Sitne odraze ovih Ovidijevih elegija nalazimo u nekim poslanicama Hanibala Lucića: Tristia I 1, 39—41 (Carmina proveniunt animo deducta sereno), Ex Ponto I 3, 3—4, 79 (prijateljeva utjeha), Ex Ponto IV 8, 51 (vrijeme je jače od svega, pjesnička slava dolazi poslije nas); Petra Hektorovića: opisi staračkih nevolja, barbara, klime, oluje. Neke elegije iz Tristia prevodili su Betondić (2), Anonim (2) i Hidža (5).

Ovidijev uticaj na hrvatsku stariju književnost možemo pratiti već od kraja 15. stoljeća, i kod latinista, i kod pisaca koji su pisali na narodnom jeziku. Uticaji, kako spomenusmo, mogu biti direktni i posredni. Kod starih prevoda (prepjeva) govorimo o direktnom uticaju, iako se i ovdje ponekad može raditi o modi vremena. Poznato je da su svi naši dalmatinski i dubrovački prevodioci, jer su bili humanistički naobraženi, poznavali latinske originale. Postoje, međutim, brojni talijanski prevodi rimskih klasika (naročito iz 18. stoljeća). Mi nismo dospjeli utvrditi koliko je tih prevoda sačuvano u dubrovačkim bibliotekama. Naši dubrovački prevodioci mogli su se, dakle, pri prevodenju sa latinskog koristili i talijanskim prevodima (I danas, kao što je normalno, mnogim prevodiocima klasika mnogo pomažu pojedini strani prevodi). Razne obrade (prerade), tj. poeme ili drame u većini slučajeva predstavljaju direktan uticaj, mada se u nekim slučajevima postavlja problem nije li koja dramatizacija Ovidijeve priče nastala po uzoru na slične talijanske ili se radi o originalnom djelu za koje je inspiraciju dao Ovidije. Kao i kod prevoda, i kod obrada će se u nekim slučajevima (npr. Palmotićeve *Andromeda*) raditi o pomodarstvu koje inspirira talijanska književnost. Što se tiče odraza Ovidijevih pjesama na naše neolatinske pjesnike, pojedine reminiscencije i imitacije u njihovim pjesmama sa velikom sigurnošću smatramo direktnim uticajima. Naime, naši su latinisti pod uticajem školske lektire (a u školama su se dosta čitala Ovidijeva djela) pisali pjesme i stilom Ovidijevih pjesama. Ističe se u tom naročito 15—16. stoljeće u dalmatinskoj književnosti, zatim 18. stoljeće u dubrovačkoj književnosti. U dubrovačkoj latinskoj poeziji 18. st. zapažamo i antičke i klasicističke uzore (isusovačka i arkadska latinska poezija, npr. u Ignjata Đurđevića). Kada je riječ o odrazima na pisce koji su pisali na narodnom jeziku, tada razlikujemo direktne uticaje i uticaje koji su dolazili preko talijanske književnosti. Ipak, razmotrimo li u cjelini sve odjeke Ovidijevih pjesama na našu staru književnost u Dubrovniku i Dalmaciji, možemo sa velikom sigurnošću zaključiti da je taj uticaj pretežno direktan, barem s obzirom na tzv. specijalne odraze Ovidijevih djela.

Tragova Ovidijeva uticaja na dubrovačke neolatinske pjesnike nalazimo sve od 15. stoljeća, a najviše kod pjesnika 18. stoljeća. Dubrovački su latinisti najčešće imitirali Ovidijeve elegije iz progonstva i Metamorfoze, mnogo manje druga njegova djela. Razlog tome treba tražiti prvenstveno u sustavu školstva. Iskreni ton mnogih elegija naših latinista podsjeća na Tristia i Ex Ponto, gdje Ovidije ispovijeda sebe. Sve ove imitacije ustvari predstavljaju daleke reminiscencije.

Na dalmatinske latiniste 15. i 16. stoljeća izvršio je Ovidije vrlo snažan uticaj. Najbolji primjer za to je Šižgorićeva poezija koja stoji pod specijalnim Ovidijevim uticajem. Gotovo sva Ovidijeva djela našla su odraz u poeziji Jurja Šižgorića. Njegove elegije tužna sadržaja odaju ton elegija iz progonstva. Šižgorić u Ovidija nalazi mnoge motive, imitira njegov stil, koristi se njegovom leksikom, varira teme iz Ovidijevih djela. Pritom ipak dolazi do izražaja pjesnikova originalnost. Dikcija

Ovidijevih pontskih elegija očituje se i u nekim Marulićevim latinskim pjesmama. I pojedine misli uzima Marulić iz Ovidija. Njegova Davidijada odaje i tragove uticaja Metamorfoza. Podosta odraza Ovidijeve poezije nalazimo i u pjesmama Frane Božićevića. Božićević u dikciji umnogome slijedi elegije iz progonstva, uzima mnoge Ovidijeve motive, aludira na priče iz Metamorfoza itd. Slično možemo reći i za pjesme Ludovika Paskalića.

Tragova Ovidijeve poezije, vidjeli smo, nalazimo i u djelima na narodnom jeziku, naročito u Mavra Vetranovića, Dživa Gundulića i Ignjata Đurđevića. Uticaj rimskog pjesnika na njih uglavnom je direktan. U pjesmama drugih pjesnika uticaj je samo naizgled Ovidijev, a često se radi ili o općem mjestu ili o uticaju iz Italije. Tako npr. jadanje nad prolaznošću i nevoljama starosti, koje naoko može podsjećati na ton Ovidijevih elegija, predstavlja opće mjesto renesansne poezije. Kod velikog broja dubrovačkih pjesnika talijanski i klasični uticaji prepliću se i miješaju. Talijanske su uticaje naši literarni historičari često previše isticali, pogotovo kad je riječ o motivima. U stvarnom sadržaju i izrazu naši su pjesnici više svoji. Problem „uticaja” ostaje i dalje otvoren jer je gotovo nemoguće razlučiti cijeli kompleks nagomilan kroz stoljeća. Ovidijev uticaj na pjesnike koji su pisali na narodnom jeziku nije toliko velik kako se to na momente može činiti. Specijalnih (direktnih) odjeka ima malo. Uporedimo li odraze Ovidijevih pjesama na dubrovačke i dalmatinske pisce, vidimo veliku razliku. U dalmatinskoj književnosti tih odraza ima manje nego u dubrovačkoj. Osim toga, u dalmatinskoj književnosti Ovidijevi uticaji čine nam se više direktni. Bit će ovo očitije ako ukažemo na slijedeće: 1) Istaknuti latinisti Šižgorić, Božićević i Paskalić u pjesničkoj dikciji i tematici stoje pod specijalnim Ovidijevim uticajem. Ovidijevi odrazi u njihovim pjesmama kao da pretežu nad pjesničkom spontanošću. Njihove nam se pjesme čine i estetski vrednije od pjesama dubrovačkih latinista kod kojih uočavamo Ovidijev uticaj. 2) Stari hvarski prevodi nastali su u vrijeme kad se istom počinju javljati prevodi Ovidija uopće. Prevodi iz 16. st., i na Hvaru i u Dubrovniku više su življi, izraz je individualniji, uticaj petraarkističke poezije očit. Dubrovački prevodi 16. st. estetski su bolji od onih 18—19. stoljeća, razlikuju se u jeziku i stilu od njih. 18. stoljeće je manje poetično pa su prevodi ponekad knjiški. Više Ovidijeve umjetnosti i senzualnosti pokazuju prevodi iz 16. stoljeća. 3) 16. stoljeće, kad se u Dalmaciji ističe Ovidijev uticaj, doba je humanizma. Šižgorić radi u 15. stoljeću. Talijanski uticaji tada istom počinju prodirati k nama. 4) I Zoranić i Kavanjin sami u djelu citiraju neka Ovidijeva mjesta. 5) U 16. st. u Dubrovniku Ovidijev je uticaj, tako reći, neznatan. Istom u 17., a osobito u 18. stoljeću (Arkadija, klasicizam) dolazi do većeg Ovidijeva uticaja. U 17. st. ističu se dramatizacije Ovidijevih djela, a u 18. prevođenje Ovidija. Prevodilaštvo se u 18. st. posebno ističe stoga što je originalno stvaranje na narodnom jeziku neznatno. 6) U doba Arkadije i kasnije, za razliku od renesansnog perioda, ima dosta versifikatora, dakle slabijih prevodilaca, čiji su izrazi često teški, nebirani, harmonija strofa i melodija stiha loša. Oni prevode često neadekvatno, ne uživljuju se u

stil originala, ne razvijaju lirski izraz. To je doba epigonstva i u poeziji na narodnom jeziku, a često i u latinističkoj poeziji.

U Dubrovniku su Ovidija dramatizirali Džono Palmotić i Dživo Gučetić Mlađi. Na ove obrade uticala je i talijanska drama onoga vremena: naši pjesnici dramama dodaju i muzičku pratnju, pa ove dramatizacije imaju sličnosti sa melodramama. Što se tiče Palmotićeve *Andromede*, nismo sigurni predstavlja li originalno djelo ili prevod odnosno preradu koje talijanske melodrame. I u ovoj melodrami, kao i u *Atalanti*, iz Ovidija je uzeta samo fabula. Gučetićeva *Ija* više se drži Ovidijeve priče, mada autor dodaje više novih detalja. Na Gučetića su uticale vjetovatno i Palmotićeve mitološke drame. U Dalmaciji ističe se obrada Brne Karnarutića. U njegovoj preradi (*Piram i Tizba*) presudan je uticaj petrarkističke i naše narodne poezije. I zbog jezika i zbog metričke forme ova Karnarutićeva poema bila je negativno ocjenjivana od naših književnih historičara. Preostaje da se detaljnije prouči Karnarutićev pjesnički izraz i da objektivnija ocjena njegove poeme. To je djelomično učinio nedavno M. Franičević. Obradivač priče o *Prokni* i *Filomeli* — Fra Ivan od Zadra — služi se slabim pjesničkim izrazom, fini psihološki momenti često nisu zapaženi, lijepe Ovidijeve poredbe ispuštene.

Ovidije je, rekli smo, u dubrovačkoj književnosti mnogo preveden. U 18. stoljeću naročito su se mnogo prevodile Heroide. Razloge za to tražimo uglavnom u klasicističkom duhu Arkadije. Više stihotvoraca toga stoljeća takmičilo se u prevodenju Heroida. Ističu se u tom osobito Jozo Betondić i Franatica Sorkočević. Jedan od osnivača Arkadije, Vincenzo Leonio preveo je na talijanski Ovidijeve Heroide. Preostaje da se pokuša utvrditi da li su se dubrovački prevodioci koristili tim prevodom. *Heroide* su pune reminiscencija na mediteranski pejzaž. Napisane u formi elegije, sa monolozima tragedije, svojom modernizacijom mita, psihološkim zapažanjima i retorikom mnogo su privlačile Dubrovčane 18. stoljeća. Dubrovčani su *Heroide* osobito cijenili. Tako Ferić u njima zapaža „prizamjernu obilnos od govorenja”, tj. retoriku. Osobito je bio na cijeni prevod Joza Betondića. Mislim da nećemo pogriješiti kažemo li da stariji prevod Dominka Zlatarića (*Piram i Tizba*) i noviji prevod Joza Betondića (13 Heroida) predstavljaju značajnu kulturnu vrijednost starog Dubrovnika. Zlatarićev prevod izdiže se nad slične prevode i u Dubrovniku i u Dalmaciji. Umjetnički je uspio, iako nije mnogo vjeran originalu. Interesantno je da Appendini pomišlja da je Zlatarić prevodio sa grčkog jezika. Nije isključeno da je Zlatarić mogao doći i do nekog grčkog prevoda Ovid. *Metamorfoza*. Znamo naime da je krajem 13. st. Planudes Maximos prevodio na grčki latinska djela. Poslije pada Bizanta neki su Grci dolazili u Dubrovnik i služili kao učitelji. Appendinijev podatak treba ispitati. Dikcija Betondićeva prevoda odaje veliki uticaj tradicionalne dubrovačke poezije. Ondašnji pjesnici i versifikatori pri prevodenju postupaju na isti način: slobodno prepjevavaju original, često se grubo udaljavaju od originala. Prevodi Đura Hidže i Marka Bruerevića razlikuju se ponešto od starijih prevoda. Osobito Bruerević nastoji da vjernije transponira

Ovidijeve misli. Pri tome je često svjež i originalan, udaljujući se u pjesničkoj dikciji od dubrovačke književne tradicije i približujući se u izboru fraza narodnoj dikciji (Podsjetimo se da je Bruerević bio u službi francuskog konzula u Travniku, gdje je poprimio mnoge osobine bosanskog govora). Prevodi iz dalmatinske književnosti zaostaju za onima u dubrovačkoj književnosti. Lucićev prevod Ovidijeve heroide *Pariz Heleni* stoji pod jakim uticajem petrarkističke poezije. Monotoni dvanaesterci, petrarkistički stil i drugi elementi učinili su da je Ovidijeva heroida u Lucićevu prevodu dobila drukčiju fizionomiju. Prevod Petra Hektorovića, koji je preveo prvi dio *Remedia amoris*, mnogo je slabiji u pjesničkom izrazu. Kod svih starijih prevoda više faktora uvjetuje parafraziranje: tradicija lirskog pjesničkog izraza, ritam i rimovanje kao i samo shvaćanje prevoda. Pravih prevoda gotovo i nema. Detaljnija analiza mnogih prepjeva iz više razloga zasad je nemoguća.

Na kraju okupit ćemo pisce, kod kojih smo nalazili odraze Ovidijeve poezije:

I Neolatinski pjesnici: Karlo Pucić, Ilija Crijević, Jakov Bunić, Didak Pir, Stjepan Gradić, Vicko Pucić Soltanović, Frano Volantić, Ignjat Đurđević, Vicko Petrović, Marin Stjepanov Zlatarić, Rajmund Kunić, Benedikt Stay, Frano Stay, Bartolomej Bošković, Anselm Katić, Đuro Ferić, Đuro Hidža, Džono Rastić, Marko Bruerević (Dubrovnik); Juraj Šižgorić, Marko Marulić, Frano Božićević (Dalmacija); Ludovik Paskalić (Kotor).

II Pjesnici koji su pisali pretežno na narodnom jeziku: Šiško Menčetić, Džore Držić, Nikola Nalješković, Nikola Dimitrović, Maroje Mažibradić, Dominko Zlatarić, Vlaho Skvadrović (odrazi su kod ovih pjesnika sitni i problematični). Sigurnijih i većih odraza nalazimo u Mavra Vetranovića, Savka Bobaljevića, Dživa Gundulića, Dživa Bunića Vučićevića, Džora Palmotića, Antuna Gleđevića, Ignjata Đurđevića, Luka Bunića i Đura Hidže (Dubrovnik); Marka Marulića, Petra Zoranića, Jurja Barakovića, Jerolima Kavanjima (Dalmacija).

III Metamorfoze i Heroide prerađivali su u Dubrovniku Džono Palmotić i Dživo Gučetić Mlađi, u Dalmaciji Bernardin Karnarutić i Fra Ivan od Zadra.

IV Hvarski prevodi: Hanibal Lucić i Petar Hektorović. Dubrovački prevodi: Dominko Zlatarić, Šimun Zlatarić, Ignjat Đurđević, Petar Bošković, Ivan Alteti, Jozo Betondić, Franatica Sargo, Jakov Betondić, Anonimi, Đuro Ferić, Đuro Hidža, Marko Bruerević.

U početku smo naveli da je djelovanje školstva bilo osobito značajno za poeziju naših starih pjesnika. U Ovidijevim uticajima, dakle, treba da izdvajamo obilježje i djelovanje školstva od individualnog izbora. Dalmatinske obrade, npr., predstavljale bi više individualni izbor naših pjesnika, dok dubrovačke melodrame imaju više obilježja ondašnjeg školstva.

Ovidijevi uticaji u dubrovačkoj i dalmatinskoj književnosti ne ograničavaju se samo na okvir koji smo im mi odredili. Mada su ti uticali i u našem okviru brojni, ne možemo garantirati da su uočeni svi krupni i znatni uticaji kod svih pisaca koje smo proučavali. Tako smo se vrlo malo bavili Jakovom Bunićem, a Damjamom Benešićem nimalo. Što se tiče 17. stoljeća, nismo proučavali Carmina Frana Gundulića, kao ni Palmotičev epikedij *In obitu Mich. Gradić* (O nekim paralelama Palmotičevih latinskih stihova sa Ovid. Amores III 9 i Tristie IV 10 pisao je M. Budisavljević u *Škol. vjesniku* za god. 1901). Nismo uzeli u obzir ni neke pjesnike 18/19. stoljeća: M. Faustina Galjufa, U Appendinija, Luka Stulli, Luka Didaka Sorgo, Antuna Kršu, Tomu Kršu. Učinili smo to stoga što smo naslućivali da bi Ovidijevih tragova kod spomenutih pjesnika našli vrlo malo.

U dubrovačkoj i dalmatinskoj književnosti Ovidijev je uticaj, po našem sudu, bio jači od svih ostalih uticaja antičkih pisaca. I ovdje su se, dakle, obistinile Ovidijeve riječi iz epiloga *Metamorfoza*:

Ore legar populi perque omnia saecula fama,
Si quid habent veri vatum praesagia, vivam.

Sarajevo.

Ž. Puratić.

RÉSUMÉ

Željko Puratić: OVIDE DANS LA LITTÉRATURE RAGUSAINE ET LA LITTÉRATURE DALMATE

L'auteur de cet article présente les données et un aperçu des influences qu'a exercées Ovide dans l'ancienne littérature croate en Dalmatie et à Dubrovnik. L'article représente la conclusion sommaire, quelque peu modifiée, de la thèse de doctorat de l'auteur intitulée *Ovide dans la littérature ragusaine et la littérature dalmate*, acceptée par le jury vers la fin du mois de décembre 1969 et soutenue en janvier 1970, (Belgrade).

Ovide a exercé une influence profonde sur nos anciens écrivains: 1) Une influence sur les poètes écrivant en latin; 2) Une influence sur les poètes écrivant en croate; 3) Adaptations des oeuvres d'Ovide; 4) Traductions des oeuvres d'Ovide. L'auteur parle séparément des écrivains ragusains et des écrivains de Dalmatie et des Bouches de Kotor. Dans la littérature dalmate se sont plutôt les reflets du style d'Ovide qui apparaissent dans les poésies des poètes écrivant en latin, tandis que dans la littérature ragusaine ce sont les adaptations des oeuvres d'Ovide qui sont plus remarquables. L'influence d'Ovide est de beaucoup plus importante dans la littérature ragusaine. La plupart de ces influences sont directes, l'influence indirecte, c'est à dire l'influence de la littérature italienne, est moindre. L'auteur considère que l'influence d'Ovide dans la littérature ragusaine et la littérature dalmate a été plus importante que celle des autres poètes romains. Il le prouve par des données concrètes, nombreuses et nouvelles, élargissant et approfondissant ainsi considérablement la connaissance qu'on a eu jusqu'à présent de ce sujet.